

Barbara Szargot

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Sienkiewicz dzisiaj czy wczoraj?

[rec. *Sienkiewicz dzisiaj. Eseje o twórczości autora „Trylogii”*,
wybór tekstów K. Augustyniak, Warszawa 2016]¹

Tom *Sienkiewicz dzisiaj. Eseje o twórczości autora „Trylogii”* „otwiera” przedmowa napisana przez Piotra Glińskiego, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Autor *Słowa wstępnego* (i patron zarazem) zachęca do lektury:

W prezentowanej publikacji, stanowiącej antologię ważnych tekstów o twórczości Sienkiewicza z ostatnich kilkunastu lat, czytelnicy znajdą różne – często odmienne i polemiczne wobec siebie – punkty widzenia, które pozwalają spojrzeć zarówno na twórczość, jak i na życie pisarza w sposób aktualny i wszechstronny². [s. 9]

Formułuje także postulat, by czytelnik odpowiedział sobie po lekturze na trzy pytania:

Czy Sienkiewicz jest dziś dla nas ważny? Do jakiego stopnia jego monumentalne dzieło pisane „ku pokrzepieniu serc” wpłynęło na kształt naszego życia intelektualnego i społecznego – na to kim dziś jesteśmy? [s. 10]

¹ Tekst niniejszy powstał w ramach Projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/06/A/HS2/00252.

² Wszystkie cytaty z *Sienkiewicza dzisiaj* wg. wydania: *Sienkiewicz dzisiaj. Eseje o twórczości autora „Trylogii”*, wybór tekstów K. Augustyniak, Warszawa 2016; w nawiasach podaję numery stron.

Tom jest wyborem tekstów uprzednio już drukowanych (a niepisanych specjalnie dla omawianego wydania), dokonanym przez Kajusa Augustyniaka, dlatego pierwszym pytaniem, które należałoby sobie zadać jest: jakie było kryterium doboru tekstów? Już wstępny ogląd – lektura spisu treści – przynosi w tej kwestii następne ważkie pytania. Na przykład – jeśli celem autora wyboru było ukazanie wielości spojrzeń na Sienkiewicza, to czy należało drukować po dwa artykuły Dariusza Gawina, Andrzeja Mencwela, Tadeusza Bujnickiego, Lecha Ludorowskiego i Jana Tomkowskiego, a pomijając prace Ewy Owczarz³, Andrzeja Stoffa⁴, Bogdana Mazana⁵ (oczywiście to przykłady, sienkiewiczologów jest wielu). Można by było pomyśleć, iż zdecydowano się na kryterium czasowe – czyli, że druk obejmuje prace napisane w ostatnim okresie. Ale nie – amplituda czasowa w jakiej powstawały pierwodruki pomieszczonych w tomie artykułów to lata 1998–2014. Wydaje się zatem, że zawężenie kręgu autorów tekstów (czyli jednocześnie punktów widzenia) jest błędem autora antologii (zwłaszcza w świetle celów, jakie tom sobie stawia).

Zbiór otwiera artykuł Dariusza Gawina *Sienkiewicz – nasz współczesny*. Jest to obszerne studium dotyczące kilku problemów. Autor krytycznie omawia relacje dotyczące sądów deprecjonujących Sienkiewicza (rozpoczętych przez Brzozowskiego i kontynuowanych przez Gombrowicza) i ich wpływu na niejako „obligatoryjny dystans” inteligencji wobec autora *Potopu*. Gawin celnie zwraca przy tym uwagę na istotne motywacje, jakie kierowały pod koniec XIX wieku ludźmi o lewicowych poglądach krytykującymi Litwosa, a mianowicie na ich marzenie dotyczące powstania bezklasowego społeczeństwa. Tymczasem wedle autora artykułu prawicy Litwos był potrzebny jako oręż w walce o „uobywatelnienie mas”. Tym samym spór toczony „o Sienkiewicza” staje się w istocie sporem o dwie koncepcje nowoczesności. Bardzo interesująca jest analiza przyczyn popularności Sienkiewicza wśród chłopów, dość interesujące są omówienia powieści Sienkiewicza o tematyce współczesnej. I ze względu na tę część wywodu bardzo wskazana byłaby konfrontacja z jednym z rozdziałów

³ Na przykład pomieszczone w znakomitej publikacji: E. Owczarz, *Nieosiągalna całość. Szkice o powieści polskiej XIX wieku*. Józef Ignacy Kraszewski, Ludwik Szyrmer, Henryk Sienkiewicz, Toruń 2009.

⁴ Np. A. Stoff, *Zagłoba sum! Studium postaci literackiej*, Toruń 2006.

⁵ B. Mazan, „Kierunek idealny”(wobec przeciwnieństw) na konfrontatywnym tle kultury rodzimej i egzotycznej. *Chiny Sienkiewicza (I)*, [w:] *Henryk Sienkiewicz w kulturze polskiej*, pod red. K. Stępnia i T. Bujnickiego, Lublin 2007.

Nieosiągalnej całości Ewy Owczarz. Badaczka bowiem używając odmiennej metodologii dochodzi do odmiennych wniosków, co mogłoby być bardzo interesujące dla czytelnika nieśledzącego na co dzień sporów w gronie sienkiewiczologów.

Następne dwa rozdziały omawianego tomu stanowią wypowiedzi Andrzeja Mencwela. Pierwsza z nich: *Antropologia Sienkiewiczowska* dotyczy w dużej mierze arcyzmu *Ogniem i mieczem* a także (zgodnie z tytułem) antropologicznej klasyfikacji świata w teże powieści. A zatem zagadnień całkowicie odmiennych od tych, które były poruszane w artykule pierwszym. W ten sposób obie, następujące po sobie, wypowiedzi nie wchodzą w dialog (co miało być, przypomnę, celem tomu). Za to kolejna – *Sienkiewicz i Brzozowski* jak najbardziej w tenże dyskurs wchodzi. I znów – razi pewna nieporadność autora antologii. Trudno bowiem byłoby ukuć tezę, że wchodzące w skład tomu artykuły wybitnych naukowców nie mają odpowiedniej rangi czy wartości, jednak układ treści mógłby być bardziej przejrzysty.

Z kolei tekst Jana Tomkowskiego *Artysta i przyrodnik. Sienkiewicz i Prus w walce o sławę* jest esejem zreżymowanym „antagonizm powieściopisarzy” (na wzór „antagonizmu wieszczów”). To tekst bardzo dobrze wybrany z punktu widzenia szkolnej polonistyki. Mógłby wiele dać do myślenia nauczycielom lubiącym „układać rankingi” pisarzy. Natomiast mnie skłonił do zadania następującego pytania – kim ma być projektowany czytelnik tomu? Bo w miarę lektury wydaje się, że poszczególne teksty są adresowane do zupełnie różnych grup odbiorców. Na przykład artykuł Katarzyny Kościwicz dotyczący ingerencji cenzury PRL-owskiej w edycje dzieł Sienkiewicza (*Wyobrażenia w okowach. Henryka Sienkiewicza potyczki z cenzurą. Rekonesans*) jest interesujący dla naukowców. Autorka omawia trzy kategorie działań cenzury: brak zgody na druk, ingerencje w tekst i manipulację recepcją. Trzecie z omawianych zagadnień bardzo by się przydało np. nauczycielom, ale wątpliwe, czy by ich zainteresowało. Nie dotyczy bowiem programu szkolnego, nie może się przydać jako materiał nauczania, za to znakomicie służyłoby do autorefleksji.

Kolejnych piętnaście tekstów to analizy poszczególnych dzieł Henryka Sienkiewicza. Dział ten otwiera interesująca interpretacja *Latarnika* napisana przez Jana Tomkowskiego. Z pewnością jest to tekst kierowany do szerokiego grona odbiorców – odnosi się on bowiem do utworu powszechnie znanego i choć trudno byłoby omawianą interpretację nazwać przełomową, to jednak następuje w niej pewne przełożenie akcentów, które

może zadziwić czytelników. Kolejny tekst napisany przez Marię Jolanę Olszewską dotyczy z kolei utworu niemal całkiem zapomnianego, a mianowicie *We mgle*. Autorka w artykule błyskotliwie omawia na tym przykładzie stosunek Sienkiewicza do rewolucji. Ze względu na deklarowany we wstępie cel – czyli konfrontację różnych punktów widzenia – warto byłoby po tekście Olszewskiej umieścić artykuł Ryszarda Koziołka *We mgle*⁶, pokazujący wagę tego motywu i jego biograficzne umocowanie. Zamiast tego pojawia się obszerny blok poświęcony powieści historycznej. Najpierw cztery teksty odnoszące się do *Trylogii*.

Pierwszy z artykułów autorstwa Bartłomieja Szleszyńskiego w bardzo interesujący sposób pokazuje relację między życiem prywatnym i wojną ukazane w Sienkiewiczowskim cyklu. Po nim następuje wypowiedź Tadeusza Bujnickiego *Sarmacko-barokowy świat pana Zagłoby*. Zestawienie tych dwóch tekstów, z których drugi jest wcześniejszy i polemizuje z nim autor tekstu pierwszego, najlepiej pokazuje brak refleksji u redaktora tomu. Studium Bujnickiego jest także tekstem polemicznym w stosunku do Ryszarda Koziołka. W znakomity i przekonujący sposób pokazuje Sienkiewiczowskiego bohatera jako postać wpisaną podwójnie w historyczny kontekst – z jednej strony będącą emanacją sarmackiego *modus vivendi*, a drugiej literatury i retoryki baroku w Polsce. Artykuł zatem w świetny sposób pokazuje „Sienkiewicza wczoraj”.

Kolejny tekst, napisany przez Cezarego Zalewskiego – *Dzieci Saturna. Mityzacja w ‘Ogniem i mieczem’ Sienkiewicza* – rzeczywiście spełnia kryteria, jakie miały przyświecać doborowi wypowiedzi w omawianym tomie. Jest bowiem polemiczny w stosunku do ciągle istniejącego dyskursu dotyczącego prawdy historycznej w *Trylogii*. Zalewski zaś pokazuje pierwszą część cyklu jako niemal wzorcową realizację opisu mitu wedle René Girarda. Unieważnia w ten sposób całą dyskusję.

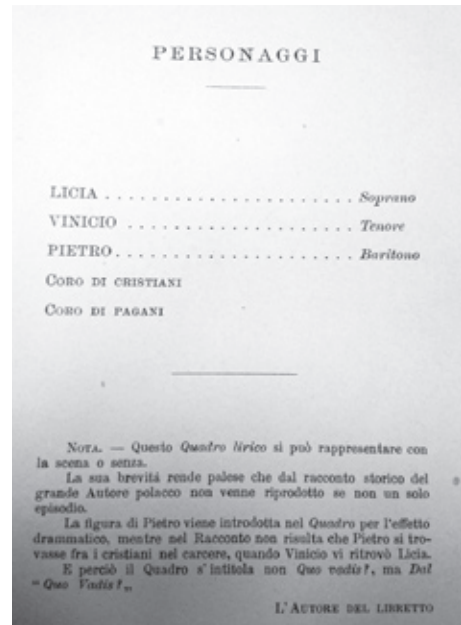
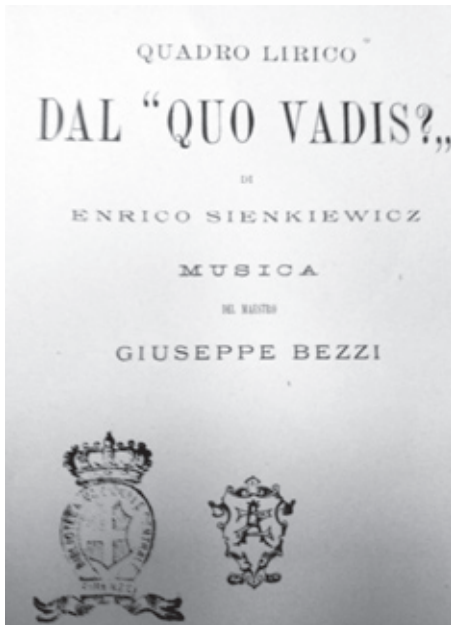
Dwa następujące po sobie artykuły Lecha Ludorowskiego (*Pan Wołodyjowski. Ostatnia część „Trylogii”* oraz *Msza żałobna za Pana Wołodyjowskiego*) są analizą ostatniej części *Trylogii* przeprowadzoną z charakterystycznym dla tego badacza uwielbieniem dla twórczości Sienkiewicza.

Trzy kolejne artykuły dotyczą *Quo vadis*. Teresa Świętosławska poświęciła tej powieści studium: *Quo ego vado. Parabola drogi w noweli i powieści Henryka Sienkiewicza*. Autorka porównuje w nim realizację motywu drogi

⁶ R. Koziołek, *We mgle* [w:] Tegoż, *Ciała Sienkiewicza. Studia o płci i przemoc*, Katowice 2010, s. 154-162.

(rozumianego zarówno dosłownie jak i przenośnie) w noweli *Pójdźmy z nim* i w *Quo vadis*. Analiza przekonująca i erudycyjna, ale w żadnym stopniu nie odnosząca się do dzisiejszego dyskursu dotyczącego Sienkiewicza.

Z kolei Luigi Marinelli (w artykule *Dwuznaczność Quo vadis*) nie tylko opisuje przyczyny popularności powieści Sienkiewicza we Włoszech, ale też na przykład wskazuje na zbieżność poglądów Litwosa wyrażonych w studium *O powieści historycznej* (z roku 1889) ze sformułowaniami Umberto Eco zapisanymi w *Dopiskach na marginesie „Imienia róży”* (z roku 1983). Wywód Marinello jest zatem nie tylko bardzo interesujący dla polskiego czytelnika, ale też dobrze wpisuje się w planowaną formułę tomu.

Kopie dwóch pierwszych stron libretta

Następnym fragmentem tomu jest przedruk kolejnego rozdziału z książki Dariusza Gawina *Polska wieczny romans. O związkach polityki i literatury w XX wieku* pod tytułem: *Neron – artysta awangardowy*. Brawurowa analiza wskazująca jako źródło popularności dzieła fakt, że antycypuje ono tragedię I wojny światowej (bardzo interesująca, lecz nie do końca przekonująca) podobnie jak większość tekstów w tomie dotyczy przeszłości.

Kryterium osadzenia w naszych czasach od biedy spełnia za to recenzja Stanisława Janickiego „*Krzyżacy*” *Sienkiewicza i Forda*. Od biedy – bo co to za

współczesność – rok 1960. Problematiczne jest także to, czy tekst tego typu „pasuje” do pozostałych rozdziałów – będących artykułami naukowymi. Tu wspomnieć wypada o co najmniej dezorientującym charakterze podtytułu zbioru: *Eseje o twórczości autora „Trylogii”*. Czy istotnie ta nazwa gatunkowa („eseje”) dobrze określa jego zawartość? Czy nazwą eseju możemy określać zarówno właściwy esej (np. Tomkowskiego), studium historycznoliterackie (np. Bujnickiego) i recenzję (Janickiego)? Czy miał to być ukłon w stronę masowego czytelnika, który chętniej może przeczyta lżejszy esej niż sążniste dzieło naukowe (i można to ostatnie podać mu z mylącą etykietą – może przełknie), czy też kolejne świadectwo „bylejakości” redakcji tomu?

Dwa kolejne artykuły dotyczą *W pustyni i w puszczy*. Pierwszy z nich – *Sprawa polska w kulturze politycznej Europy końca XIX wieku (polskie echa w afrykańskiej powieści twórcy „Trylogii”)* – został napisany przez Marcelgo Kosmana i już samym tytułem sygnalizuje, że dotyczy tego, co było „wczoraj”. Przy tym to „wczoraj” jest bardzo interesujące, ale nie mające żadnego przełożenia na problemy współczesności. Tekst Doroty Kielak *Europejczyk w Afryce. „W pustyni i w puszczy” Henryka Sienkiewicza* wchodzi w dialog z wypowiedzią Kosmana (co jest oczywistą zaletą), ale też dotyczy stanu świadomości zarówno samego Sienkiewicza, jak i jemu współczesnych, w czasie powstania powieści. Uwagi obojga autorów z punktu widzenia historii literatury są przy tym cenne i inspirujące. Dobrze by było, żeby podobne rozważania znalazły odbicie w szkolnej polonistyce.

W następnej kolejności Kajus Augustyniak zdecydował się na włączenie do antologii tekstu analizującego postać Leona Płoszowskiego z *Bez dogmatu (Dandysowski feblik pana Sienkiewicza)* napisanego przez Grzegorza Mędykowskiego. Autor „przykłada w nim” kategorię dandyzmu (dość luźno traktowaną) do postaci „geniusza bez teki”. W mojej opinii tekst nie jest do końca przekonujący i uznałabym go za raczej brawurowy niż odkrywczy, ale z punktu widzenia zbioru, jakim jest ta antologia, gorszą jego wadą jest to, że nie wchodzi w dialog z innymi artykułami, tak z racji tematyki, jak i „położenia” w tomie.

Podobną wadę ma krótki tekst napisany przez Tadeusza Bujnickiego – *O niedokończonych i zaniechanych utworach Sienkiewicza*. Wartość poznawcza tego drobiazgu jest niepodważalna, ale z natury rzeczy utwory „zaniechane” i nie napisane nie mogą oddziaływać na przyszłość i na przykład wywoływać „dziś” dyskusji.

Dalej w kolejności następuje nader interesujący artykuł Jolanty Sztachelskiej: *Henryk Sienkiewicz – portret dekadenta*. Jedyna to w omawianym tomie

wypowiedź dotycząca biografii Litwosa. Sztachelska swój wywód prowadzi bardzo rzetelnie i ze swadą, i naprawdę szkoda, że nie jest on konfrontowany z jakimś innym tekstem dotyczącym biografii pisarza (a powstało ich ostatnio wszak niemało). Luki tej nie może, niestety, zapełnić tekst Gabrieli Piotrowicz *Opinie Sienkiewicza epistolografa o kreacjach kobiecych. Z warsztatu artystycznego twórcy*. Nie tylko ze względu na oczywistą różnicę możliwości twórczych obu autorek, co zresztą mogłoby stanowić nawet pewną zaletę – jako prezentacja różnic zachodzących między pierwocinami talentu i dojrzałymi wytworami. Raczej dlatego, że artykuł referuje kwestie dla sienkiewiczologów oczywiste, a więc nie spełnia kryterium nowości, jakie miało przyswiecać doborowi tekstów.

Tom kończy znakomity artykuł Ryszarda Koziółka: *Martwe kobiety*. Nie wiem, czy obraz śmierci zamykający ciąg rozważań o Sienkiewiczu został przez Kajusa Augustyniaka wybrany celowo, czy też jest to przypadek. Jeśli ceowo – jakieś memento pobrzmiwa nad Litwosem. Jeśli nie było takiego zamiaru – może trzeba było wybrać inny artykuł Koziółka (a tych, równie dobrych jak przedrukowany w *Sienkiewiczu dzisiaj*, nie brakuje).

Na koniec, ale nie najmniej ważna – sprawa tytułu. Nie jest to nazwa oryginalna. Poza omawianą istnieją jeszcze trzy książki nazwane niemal identycznie: *Sienkiewicz dzisiaj: studia i szkice*, wybór T. Jodełka-Burzecki, red. Z. Jakubowski, Warszawa 1968; *Sienkiewicz dzisiaj: (materiały pokonferencyjne)*, red. i oprac. D. Bojarczuk-Dziurda, Biała Podlaska 2007; *Sienkiewicz dzisiaj: formy (nie)obecności*, red. B. Burdziej i E. Owczarz, Toruń 2010. Sens tworzenia kolejnych tomów pod niemal identycznymi tytułami wydaje się bardzo wątpliwy. Prowadzi to do zagubienia potencjalnych czytelników, którzy (jeśli książki nie zostaną szczegółowo opisane w katalogu elektronicznym) może mieć wrażenie, że obcuje z kolejnym wznowieniem tego samego tomu. W przypadku opisywanej antologii, co wielokrotnie podkreślałam, tytuł jest dodatkowo źle dobrany, bowiem wśród tekstów (w znakomitej większości bardzo dobrych) nie ma ani jednego, który odnosiłby się do naszej teraźniejszości. Nie ma analizy wykorzystania postaci i twórczości Sienkiewicza do celów politycznych, edukacyjnych czy w kulturze popularnej. Zdecydowanie mamy do czynienia z nowym opisem „Sienkiewicza wczoraj”.

Oczywiście można stwierdzić, że zwiększenie dostępu do tekstów naukowych jest wartością samą w sobie. Trzeba jednak uznać, że rocznicowa antologia to przykład zmarnowanej okazji. Może lepiej by było gdyby zadanie redagowania tomu otrzymał naukowiec – sienkiewiczolog.

Barbara Szargot, *Sienkiewicz dzisiaj czy wczoraj?*

Bibliografia

Koziołek Ryszard, *We mgle*, [w:] tegoż, *Ciała Sienkiewicza. Studia o płci i przemocy*, Katowice 2010, s. 154-162.

Mazan Bogdan, „Kierunek idealny’(wobec przeciwności) na konfrontatywnym tle kultury rodzimej i egzotycznej. *Chiny Sienkiewicza (I)*, [w:] *Henryk Sienkiewicz w kulturze polskiej*, pod red. K. Stępnia i T. Bujnickiego, Lublin 2007.

Owczarz Ewa, *Nieosiągalna całość. Szkice o powieści polskiej XIX wieku. Józef Ignacy Kraszewski, Ludwik Szyrmer, Henryk Sienkiewicz*, Toruń 2009.

Sienkiewicz dzisiaj. Eseje o twórczości autora „Trylogii”, wybór tekstów K. Augustyniak, Warszawa 2016.

Stof Andrzej, *Zagłoba sum! Studium postaci literackiej*, Toruń 2006.

Barbara Szargot
Jan Długosz Academy in Częstochowa

SIENKIEWICZ TODAY OR YESTERDAY?

In her review of the anthology *Sienkiewicz Today. Essays on the Author of ‘Trilogy’* (selected by K. Augustyniak. Warsaw 2016), Barbara Szargot enumerates several flaws of the volume – for example, its illogical structure, the wrong choice of texts and its inappropriate title (or, better: the poorly defined purpose of the publication), as well as too-laconically stated target readership. At the same time, however, the critic praises high quality of the majority of the texts included.

Key words: Sienkiewicz, anthology, essay, literary studies